

Mutaassib shaxs sotsiopsixologik reabilitatsiyasi

Shohruh Shodiboyev

Xalqaro Nordik universiteti o'qituvchisi

Key words

mutaassib shaxs, reabilitatsiya, psixik buzilishlar, e'tiqod, inertlik, fanatizm, psixologik suhbat metodi, qaramlik, diniy yo'nalganlik

Annotatsiya

Maqolada mutaassiblik darajasini o'lchash bo'yicha qo'llanilgan metodiklar sifatida diniy ustanovkalar bo'yicha metodika, diniy bag'ikenglik darajasini aniqlash so'rovnomasi kabi matematik-statistik metodlar hamda tadqiqotning reabilitatsion qismi uchun psixologik korreksion suhbat metodi asos qilib olindi. Dastlab olib borilgan test natijalariga ko'ra, ma'lum bir sondagi tadqiqot obyekti bo'lgan sinaluvchilarda mutaassiblik darajasi yuqori ekanligi va olib borilgan bir oylik psixologik-korreksion suhbatdan so'ng qayta o'tkazilgan boshqa xuddi o'sha ikki metodika natijalariga ko'ra mutaassiblik darajasi nisbatan past ekanligi aniqlandi. Lekin bu natijalar nisbiy hisoblanib, bunday psixologik buzilish shaklidan butunlay xalos bo'lish juda qiyin jarayon ekanligi, avvalo buning uchun bemorning o'zi ham buni tushunishi va o'z kamchiliklarini anglashi va tan olishi, so'ng esa bu kamchiliklar ustida ma'lum bir psixologik korreksion metod va usullar yordamida psixolog bilan hamrohlikda ishlashi kerakligi anglandi. Shuningdek, bunday tipdagi insonlar bilan psixologik korreksion suhbat olib borish ham ma'lum bir darajada ijobiy natijalar keltirib chiqarishi aniqlandi.

Kirish

Mamlakatimizda hukm surib kelayotgan tinchlik va osoyishtalik, dinlararo bag'rikenglik, millatlararo totuvlik hamda hamjihatlik yurtimiz taraqqiyoti yo'lida amalga oshirilayotgan ezgu ishlarning mustahkam asosi bo'lib xizmat qilmoqda. Biroq g'oyalar kurashi avj olayotgan XXI asrda dunyoda tinchlik va barqarorlikni ta'minlash yo'lida hal etilishi zarur bo'lgan ko'plab muammolar yuzaga kelayotganligi, kishilarning osuda hayotini izdan chiqarishga qaratilgan yangi shakldagi tahdidlarning kun sayin paydo bo'layotganligi va buning natijasida buzg'unchi g'oyalar mafkura maydonini qurshab olayotgani barchamizdan ogohlik va hushyorlikni talab etmoqda.

Shuni anglagan holda mutaassib kayfiyatdagi shaxslar psixologiyasini ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etish, bu boradagi jahon miqyosida amalga oshirilgan ilmiy ishlarni chuqur o'rganish, fanatizm, ayniqsa, diniy mutaassiblikning oldini olish yuzasidan davlat siyosati darajasidagi amaliy xulosalardan kelib chiqib, psixologik

tadqiqotlarni olib borish zarurati tobora ortib bormoqda. Shu jumladan, aholi o'rtasida dinning o'rni va ahamiyati, sog'lom e'tiqod masalasi, dinni to'g'ri talqin qilish va mutaassiblikning oldini olish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Globalashuv jarayoni bir tomondan axborot texnologiyalarining taraqqiy etishiga zamin yaratsa, ikkinchi tomondan jamiyatda axborot asosiy qurol bo'lib qolayotganligi, dindan siyosiy maqsadda foydalanilayotganligi yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Shunday ekan, diniy mutaassiblik ta'siriga tushgan shaxslarning individual xususiyatlarini alohida o'rganish, psixodiagnostika qilish, ularni sotsiopsixologik reabilitatsiya jarayonlariga jalb qilish va shu bilan birga psixokorreksion ishlarni amalga oshirish muhim vazifa hisoblanadi.

Mutaassiblik - (arab. **بصعتم** va yunon. **Φανατισμός** tarj. fanatizm) - ma'lum bir mafkura va qarashlarga, ayniqsa, diniy-falsafiy, milliy va siyosiy sohalarida haddan ziyod, ko'r-ko'rona va hissiyotlarga berilib ergashish va ularga amal qilish. Qandaydir tushunchalarga, e'tiqodga yoki dunyoqarashga sodiqlikning

eng so'nggi darajasi. Mutaassiblikning eng keng tarqalgan ko'rinishi bu - diniy mutaassiblik.

"Mutaassiblik"ka ijtimoiy psixologiya fani nuqtayi nazaridan tarif beradigan bo'lsak "Shaxsni biror – bir nazariya yoki g'oyani ilgari suruvchi shaxsga bilimsizligi (tajribasizligi) ta'sirida ko'r – ko'rona ruhan ixlos qilib ergashishi hamda o'zini idrok va irodasini boshqarishni rahnomosiga topshirishi hamda o'zligidan ixtiyoriy ravishda voz kechish tushuniladi. O'z navbatida uni psixofizologik asosini shaxsning bosh miyasidagi bir nerv markazi asta-sekinlik bilan kuchli "dominanta"likka (ustunlikka) erishishi natijasida boshqa nerv markazlarini kuchli tormizlanishi qonuniyati tashkil etadi. Yuqoridagi tariflardan xulosa qiladigan bo'lsak "mutaassiblik" shaxsni onglilikdan asta – sekin ongsizlik (manqurtlik) holatiga o'tishidir desak ham bo'ladi. Mutaassiblik insoniyat bosib o'tgan barcha ijtimoiy rivojlanish bosqichlarida turli din va ijtimoiy yo'nalishlar orasida keskin bo'linish, tarafbozlik, guruhbozlik, ommaviy tartibsizliklar, nizo hamda to'qnashuvlar kelib chiqishiga turtki vazifasini bajarib kelgan. Shu sababli ham sotsiologlar mutaassiblikni "yashirin davrga ega tajavuzkor guruh" sifatida o'rganib kelishadi.

Tajavuzkor guruh rahnamolarini g'arazli yo'riqnomalari asosida ongi zaharlangan mutaassiblar, jamiyatda faqat o'zlari amalga oshirayotgan faoliyatlarini to'g'ri yo'nalgan deb bilib, har qanday xunrezlikdan ham qaytmaydilar. Hozirgi kunga kelib mutaassiblikni g'ayri insoniy xulq-atvori kurrayi zaminimizni turli nuqtalarida yuz berayotgan xunrezlik va brodarkushlik hamda tinch aholiga nisbatan amalga oshirilayotgan qo'poruvchilik harakatida aks etmoqda.

Mutaassiblik har bir sohada, masalan ilmiy, ijtimoiy, diniy va dunyoviy sohalarda uchrab turadigan holat bo'lib, din va jamiyatning rivojlanishiga to'sqinlik qilishga harakat qilib ko'ruvchi omillardan biridir. Shuningdek, mutaassiblik va g'uluv diniy-aqidaviy va fiqhiy sohalarda namoyon bo'lib, har xil ixtiloflar manbayi sifatida, bir din tarkibida turli ijtimoiy va siyosiy oqimlarga bo'linib ketishining asosiy sabablaridan biri hisoblanadi.

Diniy mutaassiblikning ijtimoiy psixologik sabablaridan biri diniy ilimlarni bilmaslikdir. Islom tarixda bunday e'tiqoddagi kishilardan ayrimlari islom dinida peshvo sanalgan salaf ulamolarni, hatto Payg'ambarimiz (s.a.v.)ning sahobalarini ham "kofir" deb atashgacha borganliklariga tarix guvohdir desak xato bo'lmaydi.

Qariyb o'n asr avval Kaykovus tomonidan

bashariyatga tuhfa qilingan "Qobusnoma" asarida, "Xaloyiq to'rt navga bo'linadi: Biri ulkim, bilur bilg'onin ham biladi. Ul olimdir, unga tobe bo'lmoq kerakdur. Biri uldurkim, bilimas, bilimag'onin bilur, ul qobildir, unga o'rgatmoq kerak. Biri uldurkim, bilur va bilg'onin bilimas, ul uyqudadir, uni bedor qilmoq kerakdir. Biri uldirkim, bilimaydi, bilimas va bilimog'onin ham bilimas. U joxildir, undan qochmoq kerakdir" . Kaykovus tomonidan tariflangan to'rtinchi toifadagi shaxs aynan mutaassib shaxsga mos keladi desak xato bo'lmaydi.

Odatda, mutaassiblarga paranoyal (tafakkur jarayoni buzilishining ko'rinishi bo'lib, nerv sistemasining shikastlanishi natijasida yuzaga keladi va shaxsning tasavvurida yashirin dushmanlar paydo bo'ladi va ular bilan doimiy ravishda kurash kechadigan xulq-atvor) va narsisistik (narsistik axloq – shaxsiy buyuklik tuyg'usi va o'zining ahamiyatliligiga tashqaridan tasdiqlashlariga yuqori ehtiyoj bilan boshqariladigan axloq, o'ziga nisbatan kuchli sevgi tuyg'usi) xususiyatlari bilan farqlanib turuvchi xarizmatik shaxslar, ba'zan esa epileptiklar (yunoncha tutaman, tutqanoq, quyunchiq – bosh miyaning surunkali kasalligi, ko'pincha tirishish, hushdan ketish, bemor shaxsining o'zgarishi, ayrim hollarda aqliy qobiliyatning susayib borishi bilan kechadi (fe'l-atvor o'zgaruvchan, serjahl, ginaxon bo'lib qoladi va h.k.) rahnamolik qiladi.

Shaxsdagi mutaassiblik holati bir necha kundan bir necha o'nglab yillarga qadar davom etishi mumkin. Mazkur mutaassiblikni tasir kuchini saqlanishga sabab bosh miyadagi dominantalik ekanligi neropsixologiya fani tatqiqodlarida o'z isbotini topgan. Mutaassiblik bir nechta fanlar kesimida ilmiy asosda tahlil etiladigan shaxsni ruhiy holati hisoblanadi. Psixologiyada mutaassiblikni shaxs ruhiyati bilan bog'liq tomonlari nazariy va amaliy jihatdan tahlil etiladi.

Mutaassib shaxs sotsiopsixologik reabilitatsiyasining predmeti – jazoni muddatini o'tayotgan shaxslarni qayta tarbiyalash, ularni ijtimoiy hayotga moslashtirish, ruhiyati, kayfiyati, o'z-o'ziga bo'lgan bahosini, ishonchini rivojlantirish, muloqot ko'nikmalarini tiklash masalalari hisoblanadi. Mutaassib shaxs kichik guruh vakili hisoblanadi. Mazkur obyekt ikki ko'rinishda bo'lib, birinchisi mutaassib shaxslar jamoasi bo'lsa, ikkinchisi mutaassib shaxslar bilan bevosita faoliyat olib boruvchi muassasa xodimlari hisoblanadi.

Mutaassib shaxs sotsiopsixologik reabilitatsiyaning vazifalariga quyidagilar

kiradi:

- Mutaassib shaxsni qayta tarbiyalash muassasalariga moslashuvi jarayoni;
- Mutaassib shaxsidagi turli emotsional holatlarning psixodiagnostikasi;
- Mutaassib shaxslar katta va kichik guruhlarini tizimini asoslash;
- Mutaassib shaxslar faoliyatining yo'nalganligi;
- Qayta tarbiyalanish jarayonidagi mutaassib shaxsning kutilmagan ruhiy holati;
- Mutaassib shaxs individual xususiyatlarining konservativligi va rivojlanishi;

Psixologiyada pedagogik profilaktika, penitensiar va sotsial psixologik ishlanmalar orqali mutaassib shaxsga reabilitatsion ta'sir ko'rsatish amaliyoti olib boriladi. Bu amaliyotda mutaassib shaxs va uning atrof-muhit bilan munosabatlariga, uning qarashlari va motivatsiyasiga o'zgaritirish kiritish talab etiladi. Mazmuning dolzarbligi ham mazkur muammoning keng ko'lamligi va o'rganilish obyektlarining turli qatlamlarda ekanligi bilan ham izohlanadi.

Mazkur maqolaning obyekti sifatida Ichki ishlar vazirligi Jamoat xavfsizligi departamenti Probatsiya xizmati ro'yxatida turuvchi, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining diniy mutaassiblik va ekstremizmga doir moddalari asosida jazoni o'tayotgan shaxslar bilan sotsiopsixologik reabilitatsiya ishlarini olib borish jarayoni belgilandi. Mutaassib shaxslarning dunyoqarashi, bilish jarayonlari va individual psixologik xususiyatlari magistrlik dissertatsiyaning predmeti hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

Ushbu tadqiqot ishi mavzusiga doir olib borilgan ishlar juda kam. Shunday bo'lsada bu mavzu bo'yicha olib borilgan ilmiy ishlarni nisbiy tarzda 3 xil turkumga ajratish mumkin. Bular: diniy, psixologik va siyosiy-huquqiy masalalarga oid adabiyotlar va dissertatsiyalar. Diniy adabiyotlarda tadqiqot ishida ilgari surilgan mutaassib shaxs, ularning g'oyalari, maqsadlari, ularni keltirib chiqaruvchi omillar yetarlicha tahlil qilingan va batafsil yoritib berilgan. Jumladan, Qur'on oyatlarini shayx Abdulaziz Mansurning "Qur'on ma'nolari tarjimai" kitobidan olingan. Mutaassiblik mavzusiga doir dinga doir ma'lumotlar Abu Mut'i Makxul an-Nasafiyning "Bid'atchi, adashgan va adashtiruvchi firqalarga raddiyalar kitobi", Aliyev Jamshidning "Zulmat girdobi", M.R.Atayevning "Islom manbalari jaholatga qarshi", K.Komilov, U.Xasanboev, N.Xoshimovlarning "Diniy

ekstremizm va xalqaro terrorizm - jamiyat taraqqiyotiga tahdid" T.Matiboev, R. Matiboevalarning "Jaholat xuruji", J. Meliquziyevning "Halokat tuzogi", Nadaviyning "Buzg'unchi harakatlarga chizgilar" kabi adabiyotlarga murojat qilindi.

Tadqiqot mavzusiga oid psixologik jihatlari quyidagi bir qancha olimlarning ilmiy ishlarida ochib berilgan. F.Abdurahmonov, Z. Abdurahmonovalarning "Din psixologiyasi", I. Ardashkin-ning Psixologiya religiy: uchebnoe posobie", A. Bakerning "Noviy religiozni dvijeniya", U. Djemsning "Volya k vera", M. Zerkoning "Psixologiya i religiya", N. Valievning "Din psixologiyasi va uni fanlar tizimidagi o'rni", N.Valiev va A.Rasulovning "Din psixologiyasini o'qitishning innavatsion metodlari", A. Rasulov, L. Tursunovning "Diniy bag'rikenglik psixodiagnostikasi: nazariya va amaliyot", E. G'ozievning "Umumiy psixologiya" kabi adabiyotlarda mutaassiblik mavzusiga doir ma'lumotlar tahlil qilingan. Yuqorida sanab o'tilgan adabiyotlarda psixologik qoidalar va terminlarning izohi va mutaassib shaxs mavzusiga doir, uning bilish jarayonlari, individual psixologik xususiyatlari, mavzuga doir tadqiqot metodikalarga doir ma'lumotlarni topishimiz mumkin

Ijtimoiy-gumanitar fanlar tarmoqlarida deviant xulq-atvor masalalari, shuningdek, deviant xulq-atvorni oldini olish, uni tadqiq etish ko'plab xorij olimlari, xususan E. Dyurkgeym, R.Merton, A. Adler, K.Yung, E.Bleyler, O.Gross, V.Shtekel, S.Shpilreyn, Z.Freyd, E.Veyss, P.Fedem, V.Rayx, E.Fromm va boshqa olimlar asarlarida o'rganilgan. O'zbekistonda Psixolog olimlar G'.Shoumarov, N.Sog'inov, S. Axunjanova, Z.Qodirova, N.G.Kamilova, G. To'laganova, B.Umarovlarning, pedagog-olimlar O.Musurmonova, D.J.Sharipovalarning (oilada barkamol shaxsni tarbiyalash hamda giyohvandlik, ichkilikbozlik, chekish kabi illatlarni oldini olish muammolari) ilmiy ishlarida deviant xulq masalalarga ahamiyat qaratilgan.

Yigirmanchi asr psixologiyasi klassiklarining asarlarida, masalan V. Jeyms, K.G. Yung, G. Ollport, E. Erikson va boshqalar e'tiqod va dindorlik shakllari, shuningdek, xurofot, mutaassiblik singari o'ziga xos hatti-xarakatlari shaxs xususiyati bilan, uning shakllanish shartlari bog'liq degan fikrni bildirdilar.

Ollport qarashlarida biz birinchi marta ichki va tashqi dindorlikka bo'linishni ko'rishimiz mumkin. "Tashqi tomondan" dindorlar dinga o'z maqsadlari uchun qaraydilar. Din va barcha diniy hayot ular uchun faqat muhim maqsadlarga erishish vositasi, yo'lidir. Bu yolg'izlikdan qochish, muloqotga bo'lgan

ehtiyoj va ishonchni qozonish bo'lishi mumkin. "Diniy yo'nalishning tashqi turiga ega bo'lgan odam Xudo tomon buriladi, lekin o'zidan chetlanmaydi"

Olport bu "tashqi" yo'nalishning ildizlari bolaligidan kelib chiqadi, deb aytadi, chunki bola ishonchga katta ehtiyoj sezadi, ammo oila bilan bo'lgan munosabatlar, aksincha, tashvish, past baho, shubha va ishonchsizlik hissiyotlarini vujudga keltiradi. Natijada, kuchli himoya mexanizmlariga ega bo'lgan shaxs shakllanadi, dunyodan to'silgan, odamlarga nisbatan yashirin dushmanlik (alamzadalik) bilan to'ldirilgan. Ushbu "tashqi" dindorlikka ega odamlar xavfsizlik, qulaylik, mavqe yoki ijtimoiy ma'qullash uchun o'zlarining diniy tuyg'ularidan va mansubligidan foydalanishlari mumkin, xurofot ularning hayotiy ta'minotiga aylanadi va murosasizlik har qanday nizolarni hal qilishning yo'li bo'ladi.

Aksincha, "ichki" diniy yo'nalishga ega odamlar dinni asosiy motiv sifatida his qilishadi. "Bunday odam din bilan yashaydi". Ushbu yo'nalishning boshlanishi ham bolalikdan kelib chiqadi. Agar bola dunyoda asosiy ishonchni, xavfsizlik tuyg'usini shakllantirgan bo'lsa, demak, o'spirinlik davrida bola boshqalarni, shu jumladan diniy e'tiqodlari va afzalliklarini qabul qilishi hamda hurmat qilishi mumkin.

Bunday odamda diniy tuyg'u, e'tiqod, kamtarlik va qabul qilish, rahm-shafqat hamda boshqalarga bo'lgan muhabbat hissi bilan singib ketgan. Bunday hayotda "rad etish, o'zini va boshqalarni xo'rlash uchun joy yo'a". Reallik yoki voqelikning individual ongda aks etishi sub'ekt e'tiqodining shaxs va dunyo ip (rishta) sifatida

mavjudligini anglatadi. Psixologik salomatlik e'tiqod turlarini tanlashni belgilaydi: (ya'ni intellektual va hissiy faoliyatga asoslangan qat'iy ishonchni) dinga murojaat qilishda eng yaxshi qadriyatlarini o'zlashtirgan diniy e'tiqod. Yetuk bo'lmagan, nevroitik shaxs xurofot yoki mutaassiblik singari vayronkor e'tiqod shakllariga moyil bo'ladi, ma'lum bir turni tanlash har bir holatda xarakter xususiyatlariga, temperamentiga va rivojlanish sharoitlariga bog'liq bo'ladi.

Nevroitik holat odamni zaif va har xil ta'sirlarga moyil qiladi oqibatda jamoaviy psixozlar qurboniga aylanadi. Keyin uning ongi shu qadar torayadiki, sog'lom odamga xos bo'lgan hissiy va intellektual hayotning ko'rinishi va tizimliliigi buziladi, (obsessiv-kompulsiv, maniakal-depressiv) qandaydir kuchli g'oya yoki takchiga bo'ysunadi. Ichki zaiflik hissi uni kuchli g'oyaga yoki kuchli shaxsga tobelikka undaydi, u o'zini qulay his qiladi. Shu identifikatsiya tufayli o'zini kuchli va

haq his qila boshlaydi

N.A.Berdyaev: "Sabrsiz inson (mutaassib) zo'ravonlik qiladi, qatl qiladi. U mohiyatan zaif, xavotiri yuqori va uning ongi buzilgan, u Xudoga (ishonchiz) kam ishonadi. Muayyan ma'noda, aqidaparast e'tiqod bu imonning zaifligi, kufr deb aytish mumkin. Bu salbiy e'tiqoddir".

Mutaassiblikni aniqlashning biror metodikasi, so'rovnomasi, testi ma'lum qolipga solinmagan. Shu sabab ham, o'zimiz aynan individual dindorlik tiplarini aniqlash, ularning diniy yo'nalganligini tahlil qilish, diniy yo'nalganlik darajasining mutaassiblik darajasi bilan aloqadorligini aniqlash, shaxsning diniy bag'rikenglik darajasini baholashga ko'maklashuvchi bir qancha metodikalarni tahlil qilgan holda 3 ta metodikani tanlab oldik. Bu metodikalar mutaassiblikni, diniy yo'nalganlikni har tomonlama o'rganishga, shaxsda diniy yo'nalganlikni tashqi yoki ichki mazmunga ega ekanligini o'rganishga, shaxsning zamonaviy jamiyat, din, madaniy tizim talablariga munosabatini, diniy ta'limotlarni o'rganish va dogmatik adabiyotlarni o'qishga munosabati, kundalik turmush tushunchalari yordamida dindor inson haqidagi tasavvurlarini yoritishga yordam beradi.

Ilmiy tadqiqotimizni amalga oshirishda bizga Ichki ishlar vazirligi Jamoat xavfsizligi departamenti Probatsiya xizmati ro'yxatida turuvchi, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining diniy mutaassiblik va ekstremizmga doir moddalari asosida jazoni o'tayotgan shaxslar individual dindorlik tiplari va diniy yo'nalganlik darajasi tadqiqotimizning obyekti qilib olindi.

Diniy mutaassiblik darajasini aniqlash uchun quyidagi 3ta test 100 nafar respondentda 2 xil muddatda 2 mart o'tkazildi.

1. Individual dindorlik tiplarini aniqlash so'rovnomasi (Yu.V. Sherbatix)

2. Shaxsning yangi ijtimoiy muhitga moslashishini baholovchi test (L.S. Tursunov modifikatsiyasi)

3. Diniy yo'nalganlik darajasini aniqlash testi (Religion Orientation Scale – ROS, G.Olport D.Ross).

Keyingi tadqiqot jarayonida tadqiqot maqsadidan kelib chiqqan holatda biz mutaassib shaxslarni o'rganish va ma'lum bir reabilitatsion ta'sir va natijaga ega bo'lish maqsadida diagnostik suhbat metodidan foydalandik.

Individual suhbatimizning asosiy usuli shaxsning tashqi va ichki holatini aniqlashga yo'nalganligidir. U rasmiy ravishda 20ta Ichki ishlar vazirligi Jamoat xavfsizligi departamenti Probatsiya xizmati ro'yxatida turuvchi,

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining diniy mutaassiblik va ekstremizmga doir moddalari asosida jazoni o'tayotgan shaxslar bilan individual ravishda suhbat olib borildi.

Suhbat erkin va samimiy holatda olib borildi, chunki bu psixolog (mutaxassis)ga bo'lgan ishonch oshishi bilan belgilaydi.

Suhbat jarayonida shaxslarning ichki to'siqlarga to'qnashganda to'satdan to'xtab qolishiga asosiy e'tiborimizni qaratdik. Suhbat jarayonidagi pauzalar-bu xotiralarga qaytish uchun yo'l hisoblanadi. Bunday pauzalar suhbat jarayonida bir necha marta sodir bo'ldi. Va bunday jarayonlarda suhbatdoshning xotirlashi uchun sharoit yaratib berildi.

Shuningdek suhbat jarayonida mutaassib shaxslarni muammo emotsional sabablarga bog'liq bo'lish mumkinligiga ishonitirish qiyin qiyin kechdi.

Diagnostik suhbatda quyidagilar e'tiborga olindi:

Suhbatni qattiq tizimlashtirish, shaxsga ortiqcha savollar berish uning erkinligiga to'sqinlik qiladi. Shuning uchun ko'pincha oldindan rejalashtirilgan savollar berildi.

Shu bilan birga shaxs o'zi haqida xamma narsani biladi deb hisoblashdan chekinildi. Shuning uchun shaxslarga o'zlari haqida yangi ma'lumotlarni o'rganishlariga imkoniyatlar berildi.

Shuningdek har bir suhbat davomida har bir shaxsning sukuti tahlil sifatida qabul qilindi. Bu payt kerakli ma'lumotlar qog'ozga yozib borildi.

Mutaassib shaxslar bilan suhbat davomida va ularning e'tiqodlaridagi buzilishlar bilan kurashishda foydali bo'lgan ba'zi bilim metodlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:shaxsga (mutaassib shaxs) uning ba'zi bir avtomatik fikrlash uslublarining noaniqligini yoki asossizligini anglab olish uchun noto'g'ri xulosalar yoki buzilishlarning ko'rsatmasi;

- birgalikdagi empirik xulosalar (uning e'tiqodlari, qarashlari va taxminlarining to'g'riligini tekshirish uchun ishlash);

- boshqalarning xatti-harakatlarini tushuntirish;

- masshtablash (odatdagi ikkilamchi fikrlashga qarshi turish uchun tanqidiy tafakkurni uyg'otish);

- qayta taqsimlash (harakatlar va natijalar uchun javobgarlikni qayta taqsimlash);

- e'tiqodlarni yoki xatti-harakatlarni saqlash yoki o'zgartirishning afzalliklari va kamchiliklarini o'rganish;

- fikrlarning katastrofik xususiyatini engib o'tish.

- e'tiqodlarni yoki xatti-harakatlarni saqlash yoki o'zgartirishning afzalliklari va kamchiliklarini o'rganish;

- fikrlarning katastrofik xususiyatini engib o'tish.

Diagnostik suhbatning ahamiyati va natijasi

Biz diagnostik suhbatni olib borishda uning reabilitatsion ahamiyatiga diqqat qaratdik. Chunki diagnostik suhbat davrida biz javobni talab qiladigan ochiq savollar beradik, lekin ularning diqqatini ularga jalb qilmadi, faqatgina fikrlash uchun yo'naltirish berdi. Bu mutaassib shaxslarning o'z muammolarini anglashga, fikrlashga undadi. Ularda muammoga tik qarash va uni ratsional yechimini qarashga undadi.

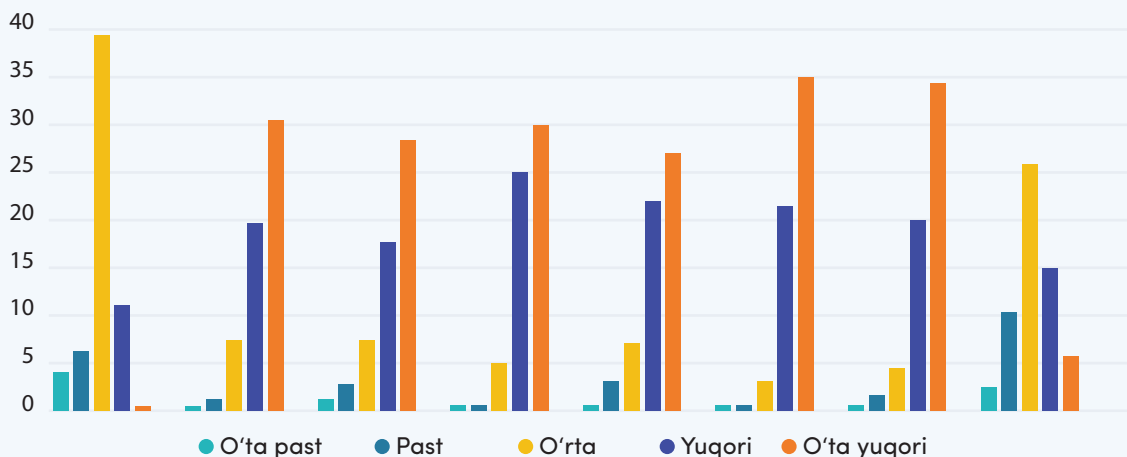
Shuningdek suhbat mutaassib shaxslarning muammoga olib borgan hayot yo'lini ko'rish (qayta qurish) imkonini berdi. Ushbu shaxslarning o'z muammosiga chetdan nazar solib uni o'zi mushohada qilib hal qilishga harakat qilishga undadi.

Natijada shu narsa ma'lum bo'ldiki, mutaassib shaxslar bilan olib boriladigan reabilitatsion ishlarda suhbat metodi juda ham qo'l kelar ekan. Sababi suhbat metodi yordamida shaxs o'zining holatiga chetdan nazar soldi va o'z xatolarini, o'zidagi muammolar, kamchiliklar mulohaza qilishga yo'nalish beriladi. Ushbu shaxslar o'zidagi psixologik muammoni anglashga harakat qildilar va unga sababchi bo'lgan qilmishlari va xatolarini tushunishga intildilar, va ularda chuqur yangilanish va katarsis hislari yuzaga keldi. Ular o'zilaridagi mafkurani o'zgartirishga, hayotini boshqacha yo'lda davom ettirishga jurat topa oladilar. Psixolog sifatida men ular bilan suhbat davomida ma'lum bilan savollar bilan yo'nalish berib turdim. Bu reabilitatsion suhbat jarayonida ularning o'z holatini anglashi va yechim izlashiga ko'mak berdi.

Natijalar

Dastlab o'tkazilgan uchta test natijalariga ko'ra Probatsiya xizmati ro'yxatida turuvchi, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining diniy mutaassiblik va ekstremizmga doir moddalari asosida jazoni o'tayotgan shaxslarda mutaassiblik darajasi yuqori ekan.

Birinchi testda (Individual dindorlik tiplarini aniqlash so'rovnomasi (Yu.V. Sherbatix)) natijalariga ko'ra, Probatsiya xizmati ro'yxatida turuvchi shaxslar ko'pchilik shkalalarda o'ta yuqori ballarni olganliklarini ko'rishimiz mumkin. Masalan, ikkinchi (Sirli va sehrli dunyoning mavjudligiga bo'lgan ishonch-e'tiqodlar), uchinchi (Dinga qo'llab-quvvatlanish va taskin topish manbai sifatida

qarash), to'rtinchi (Dindorlikning tashqi belgilariga e'tibor berish), beshinchi ("Soxta ilm"ga qiziqish, ya'ni sir-asrorli hodisalarni izohlashda aniq bilimdan ko'ra har xil e'tiqodlarning ustunlik qilishi), oltinchi (Dunyoni vujudga keltirgan oliy kuch, ya'ni yaratuvchi zotning mavjudligini tan olish) va ettinchi (Diniy e'tiqodga bo'lgan ichki ehtiyoj, ya'ni diniy o'zligini anglash) shkalalarda ularning juda ko'pchiligi o'ta yuqori ballarni qo'lga kiritishgan.

Faqatgina birinchi (Dinga falsafiy konsepsiya sifatida yondashish) shkalada yuqori va sakkizinchi (Dinga ma'naviy xulq-atvor me'yorlari namunasi sifatida qarash) shkalada o'rta ballar ko'pchilik tomonidan olingan. Bundan xulosa qilishimiz mumkinki, Probatsiya xizmati ro'yxatida turuvchi shaxslarda faraz qilganimizdek mutaassiblik darajasi yuqori ekan. Sababi ular ko'p hollarda dinga falsafiy jihatdan yondashishmay uning tub mohiyatini unutadilar. Aksincha ikkinchi darajali bo'lgan g'oyalarga butun e'tiborni qaratashadi.

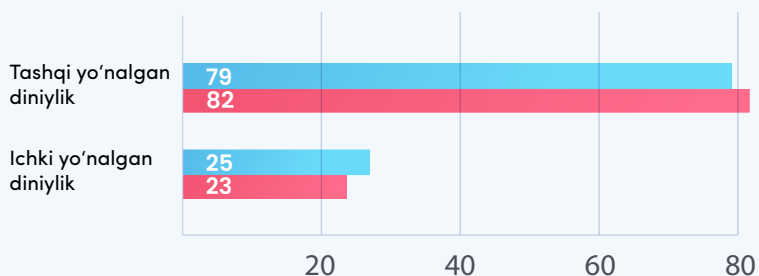
Ikkinchi metodika – Diniy yo'nalganlik darajasini aniqlash testi (Religion Orientation Scale – ROS, G.Olport D.Ross). Bunda respondentlarni javobiga ko'ra ikki katta shkala: tashqi va ichki yo'nalganlik bo'yicha dindorlik darajasini tahlil qilamiz. Olingan natijalarga ko'ra respondentlarni 2 ta guruhga ajratsak bo'ladi: ichki va tashqi yo'nalgan diniylik.

Yuqoridagi jadvalda olingan test bo'yicha respondentlar natijalarining o'rtacha ko'rsatkichlari ikki shkala bo'yicha namoyish etilgan. Respondentlarning umumiy natijalaridan ko'rish mumkinki ularda o'ta yuqori darajada tashqi diniy yo'nalganlik namoyon bo'layotganligini ko'rishimiz mumkin.

Chunki tashqi diniy yo'nalganlikning

yuqori qiymatida shaxs dinni o'zining shaxsiy maqsadlarida foydalanishga moyil. Din ular uchun qadriyat sifatida ikkinchi darajalidir. Bu toifa diniy yo'nalishdagi insonlar dinning foydali ekanligini har xil-ishonchni ta'minlashi va taskin berishi sotsial munosabat, status va o'zini o'zi oqlash kabi sabablar bilan bog'laydi. Diniy muassasalarga tashrif etish, bayramlarda qatnashish ular uchun o'zlarini basavlat qilib ko'rsatish, turmush tarzining umumqabul qilgan munosabatlariga sodiq qilib ko'rsatishga xizmat qiladi.

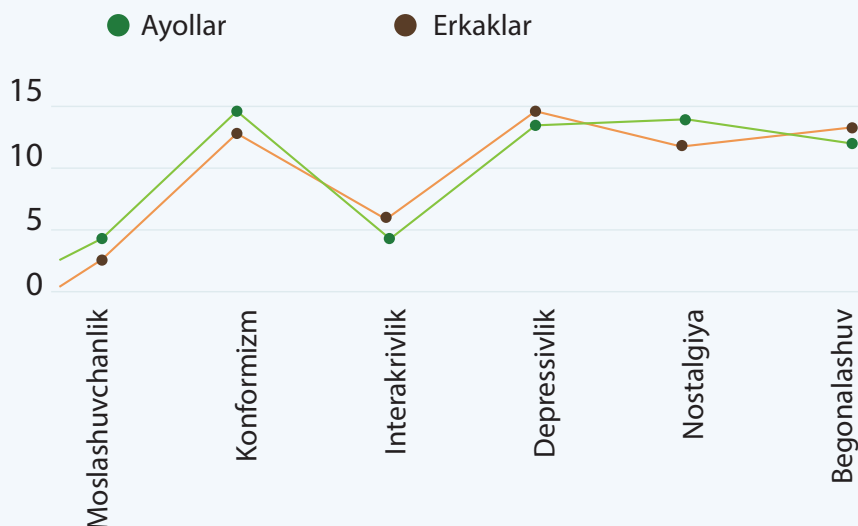
Uchinchi metodika – shaxsning yangi

ijtimoiy muhitga moslashishini baholovchi test hisoblanadi. Mazkur test shaxsning yangi ijtimoiy muhitga moslashuv jarayonini tahlil etishga qaratilgan bo'lib, bu variantda shaxsning avvalgi yashash sharoitdagi tajribasi o'zlashtirgan va egallagan bilim-malakalari bilan bir qatorda ma'naviy qadriyatlarini o'z ichiga qamrab oladi.

Aynan bu metodikani tanlaganligimizning asosiy sababi mutaassib shaxslarning yangi muhitga moslasholmasligini inobatga olib tanlab olingan respondentlarning haqiqatdan ham yangi muhitga moslashuvchanlik xususiyati past ekanligini tekshirishni maqsad qildik. Agarda natijalar past darajada bo'lsa yani moslashuvchanlik darajasi ushbu shaxslarda past chiqsa, yuqoridagi metodikalarimiz natijalariga hamohang bo'lgan bo'lardi.

Test natijalariga keladigan bo'lsak, dastlabki va biz uchun muhim bo'lgan

moslashuvchanlik va interaktivlik shkalalasi bo'yicha ikkala jins vakillarida ham umumiy past ko'rsatkichlar qayd etilgan. Respondentlar mutaassiblik xususiyatlaridan eng asosiy belgisi moslasuvchanlik natijalaridan past ball olishganligi, bu ularda haqiqatda ham mutaassiblik xususiyatlari mavjud ekanligidan dalolat berayapti. Interaktivlik shkalasi esa ma'lum bir muhitni qabul qilganlikdan, ushbu muhitga aktivlik bilan kirganlikdan, ijtimoiy aloqalarni kengaytirishdan, o'z imkoniyatlariga ishonishdan, o'z xulq-atvoriga tanqidiylikdan, o'zini o'zgartirishga tayyorgarlikdan, boshqalar bilan hamkorlikka layoqatlilikdan dalolat beradi.

Muhokama

Psixologiya va ijtimoiy tizim strukturasida o'rganiluvchi asosiy tushunchalardan biri mutaassiblik fenomenidir.

Tadqiqot davomida shu ma'lum bo'ldiki, din omilining bunda ta'siri nihoyatda yuqori sanaladi. Mutaassiblikni diniy-ijtimoiy fenomen sifatida o'rgandik. Mutaassiblik" shaxsni onglilikdan asta – sekin ongsizlik (manqurtlik) holatiga o'tishi ekan. Shuningdek mutaassiblik – odamning o'z faoliyati va muomalasida namoyon bo'luvchi turli muqobillarni rad etib, muayyan fikrni himoya qilishga intilishidir desak ham bo'ladi.

Mutaassib shaxslar bilan olib boriladigan rehabilitatsion ishlarda suhbat metodi juda ham qo'l kelar ekan. Sababi suhbat metodi yordamida shaxs o'zining holatiga chetdan nazar soldi va o'z xatolarini, o'zidagi mumammolar, kamchiliklar mulohaza qilishga yo'nalish beriladi. Ushbu shaxslar o'zidagi psixologik muammoni anglashga harakat qildilar va unga sababchi bo'lgan qilmishlari va xatolarini tushunishga intildilar, va ularda chuqur yangilanish va katarsis hislari yuzaga keldi. Ular o'zilaridagi mafkurani o'zgartirishga,

hayotini boshqacha yo'lda davom ettirishga jurat topa oladlar. Psixolog sifatida men ular bilan suhbat davomida ma'lum bilan savollar bilan yo'nalish berib turdim. Bu rehabilitatsion suhbat jarayonida ularning o'z holatini anglashi va yechim izlashiga ko'mak berdi.

Shuningdek, olib borilgan psixodiagnostik metodikalarimizdan shu narsa ayon bo'ldiki, ushbu shaxslarda haqiqatda ham mutaassiblik darajasi yuqori ekanligi ma'lum bo'ldi. Shuningdek, ikkinchi metodikamizda ushbu sinaluvchilarda tashqi sindorlikning kuchli namoyon bo'lishini ko'rdik. Uchinchi metodikamizda esa, sinaluvchilarning moslashuvchanlik darajasi tekshirildi va shu narsa aniq bo'ldiki respondentlarning moslashuvchanlik darajasi past darajada ekanligi ma'lum bo'ldi.

Xulosa

Xuddi shu 3 ta metodikalar rehabilitatsion suhbat olib borilgandan so'ng ham qayta o'tkazilgan. Natijalarga ko'ra mutaassiblikning darjasi oldingi natijalarga ko'ra nisbatan o'rtacha 7%ga yuqori ekanligi aniqlandi. Bundan ko'rinib turubtiki, juda yuqori darajada bo'lmasa ham, bizning olib brogan rehabilitatsion suhbatimiz ham o'z ta'sirini qoldirmasdan qolmagan.

Olib borgan tadqiqotimiz natijalariga asoslanib quyidagi bir qator tavsiyalar ishlab chiqdik:

- Probatsiya xizmati ro'yxatida turuvchi O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining diniy mutaassiblik va ekstremizmga doir moddalari asosida jazoni o'tayotgan shaxslar orasida profilaktik ishlarni olib borishda turli xil psixologik treninglar va psixokorreksion dasturlar yordamida ularning tanqidiy tafakkurini rivojlantirish;

- Dinni o'rganishda shakli emas, balki

mazmuni anglashga imkon beradigan darslar olib borilishi kerak;

- Ular bilan olib boriladigan reabilitatsion ishlar davomida birlamchi manbalar bilan ishlashga o'rgatish;
- Ularning ijtimoiy muhitini o'rganish va

muammolarni hal qilishda kompleks yondashuv;

- Ular bilan ijtimoiylashishga doir psixologik treninglar muntazam tashkil qilib turish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Qobusnoma. – T.: O'qituvchi, 1986. 34bet.
2. Komilov K., Xasanboev U., Xoshimov N. Diniy ekstremizm va xalsaro terrorizm - jamiyat tarassiyotiga taudid -T.: "Toshkent islom universiteti" nashriyot-matbaa birlashmasi, 2009. 22bet.
3. Фромм Э. Человек для себя. – Минск.: Коллегиум, 1992. 66стр.
4. Братус Б.С., Инина Н.В. Вера как общепсихологический феномен сознания человека. –Минск.: Психология, 2011. 25стр.
5. Олпорт Г. Религия и предрассудки. –М.: Смысл, 2002. 130стр.
6. Бердяев Н.А. О фанатизме, ортодоксии и истине. –М.: Человек, 1997. 87стр.
7. Tursunov.L.S. Penitensiar psixologiya. – T.: O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, 2019. 110bet.

Internet resurslar

1. <https://akadmvd.uz>
2. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Mutaassiblik>
3. <http://elibrary.ru>